

ADAM BOBRYK

**ANTYRELIGIJNA POLITYKA WŁADZ RADZIECKICH
WOBEC KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO
– NA PRZYKŁADZIE MOHYLEWA**

W wyniku rewolucji październikowej (1917) na większości dawnego terytorium Imperium Rosyjskiego władzę objęła Rosyjska Komunistyczna Partia (bolszewików), przekształcona następnie w Wszechzwiązkową Komunistyczną Partię (bolszewików), a ostatecznie w Komunistyczną Partię Związku Radzieckiego (KPZR). Podstawowym celem jej działalności była całkowita przebudowa systemu społecznego i ukształtowanie nowego człowieka – ateisty i indyferentnego narodowo. Drogą do osiągnięcia tych zamierzeń była bezwzględnie realizowana kolektywizacja, industrializacja i niespotykana dotychczas na taką skalę walka z religią i tradycją narodową. Tym zamierzeniom poświęcona była praca nie tylko samej partii komunistycznej, ale również wszelkich organów władzy funkcjonujących w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR) (1922-1991), który utworzono w wyniku rewolucyjnych przemian w Rosji.

Rola KPZR została w Konstytucji ZSRR określona jako „kierownicza i przewodnia”. Zadania partii sformułowano m.in. w art. 6 w następujący sposób: „uzbrojona w naukę marksistowsko-leninowską partia komunistyczna wytycza generalne perspektywy rozwoju społeczeństwa, linię polityki wewnętrznej i zagranicznej ZSRR oraz kieruje wielką twórczą działalnością narodu radzieckiego, nadaje planowy, naukowo uzasadniony charakter jego walce o zwycięstwo komunizmu”¹. Formalnie Konstytucja dopuszczała możliwość wiary i praktyk, co zapisano w art. 52: „Obywatelom ZSRR zapewnia

DR ADAM BOBRYK – adiunkt Instytutu Nauk Społecznych Akademii Podlaskiej w Siedlcach; e-mail: abobryk@ap.siedlce.pl

¹ *Konstytucja Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich*, Warszawa 1978, s. 45-46.

się wolność sumienia, to jest prawo wyznawania dowolnej religii lub niewyznawania żadnej, uprawiania kultów religijnych lub prowadzenia propagandy ateistycznej”². W praktyce intensywnie rozwijana była tylko propaganda ateistyczna i ograniczano zakres aktywności Kościoła katolickiego oraz innych wyznań. Miało to miejsce w szczególnie drastycznym wymiarze, zwłaszcza do wybuchu wojny radziecko-niemieckiej w 1941 r.

Partia bolszewików od początku swego funkcjonowania jako jeden z podstawowych celów określała walkę z religią i doprowadzenie do ukształtowania społeczeństwa ateistycznego. Włodzimierz Lenin za uzasadnienie takiego postępowania przyjmował tezę, iż „religia jest jedną z odmian ucisku duchowego, który wszędzie dławi masy ludowe, przytłoczone wieczną pracą dla innych, biedą i osamotnieniem. [...] Religia – to opium dla ludu. Religia – to rodzaj duchowej gorzałki, w której niewolnicy kapitału topią swe ludzkie oblicze, swoją potrzebę życia, które by choć trochę było godne człowieka”³. Tego typu frazeologią próbowano uzasadnić pozbawienie praw ludzi wierzących i dążenie do likwidacji Kościoła jako instytucji. W praktyce zniszczenie religii miało jednak prowadzić nie do uwolnienia człowieka, jak głosili bolszewicy, a do jego zniewolenia. Pozbawienia go wartości duchowych, transcendentnych i podporządkowaniu ideologii materialistycznej, przez co miałby się stać bezwolnym narzędziem partii komunistycznej.

Dlatego też, by osiągnąć ten cel, bolszewicy od początku działalności władzy radzieckiej włączyli do prawodawstwa państwowego szereg zapisów i uregulowań wymierzonych w podstawy funkcjonowania życia religijnego. Dotyczyło to zarówno zakresu praktyk, katechizacji, warunków materialnych, jak i samego istnienia struktur organizacyjnych Kościoła. Pierwszym dokumentem w tej sferze był zapis w dekreście „O ziemi” przyjęty przez II Wszechrosyjski Zjazd Rad (26 października 1917 r.), w którym znacjonalizowano grunty należące do wspólnot wyznaniowych. Wkrótce po tym podjęto kolejne działania, jak ograniczenie kształcenia religijnego, likwidację wszelkich form oddziaływania Kościołów w instytucjach państwowych, pozbawienie mocy prawnej sakramentalnych związków małżeńskich i inne. Podstawowym dokumentem wyznaczającym relacje państwa i Kościołów był dekret z 23 stycznia 1918 r. „O oddzieleniu Kościoła od państwa i szkoły od Kościoła”. Analogiczny dokument został przyjęty przez kierownictwo Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (BSRR) 22 stycznia 1922 r. Wszystkie organizacje i instytucje

² Tamże, s. 70.

³ W. L e n i n, *Socjalizm a religia*, w: K. M a r k s, F. E n g e l s, W. L e n i n, *O religii*, Warszawa 1984, s. 409-410.

religijne uznano za nieposiadające osobowości prawnej. Upaństwowiono wszelką własność Kościołów, w tym świątynie, dopuszczając możliwość przekazania ich przez organy władzy w bezpłatne użytkowanie zarejestrowanych organizacji religijnych, ale wyłącznie dla celów liturgicznych⁴. 26 grudnia 1920 r. wydano dekret wprowadzający nawet cenzurę kazań⁵. Formalnie jednak podkreślano w ZSRR możliwości praktyk i rzekomą swobodę działania religii. Faktyczne działania dobrze obrazuje jednak następująca opinia: „realizacja zasady swobody sumienia w byłym ZSRR przybrała postać prowadzenia polityki gwałtownej ateizacji, która była prowadzona przestępczymi, także w ramach radzieckiego prawodawstwa, sposobami i metodami. Więzienia, zsyłki, rozstrzeliwanie, nieprzezwyciężone trudności przy wstępowaniu do szkół wyższych, zwolnienia z zajmowanych stanowisk, zakaz wykonywania zawodu, dokonywane w warunkach przymusu, wbrew woli parafian zamykanie kościołów, psychologiczna nagonka w szkole i pracy – oto niepełna lista chwytów i środków, które wykorzystywano w imię stworzenia człowieka formacji komunistycznej”⁶.

Duchowieństwo zakwalifikowane zostało jako pozbawione praw obywatelskich za przynależność do klas wyzyskujących. Nie mieli oni praw wyborczych, odmawiano im zgody na podjęcie pracy czy otrzymanie mieszkania⁷. Do tego dochodziło, zgodnie z Konstytucją radziecką i innymi aktami prawnymi, pozbawienie opieki medycznej, kartek żywnościowych, przy jednoczesnym obowiązku świadczenia wszystkich należności obywatelskich, jak chociażby służba wojskowa. Jako duchowni zostali zakwalifikowani nie tylko księża i zakonnicy, ale także psalmiści oraz wszelki inny personel pomocniczy⁸. W 1936 r. planowano nawet wprowadzenie do Konstytucji zakazu odprawiania obrzędów religijnych. Jednak po wystąpieniu Józefa Stalina, 25 listopada 1936 r., na VIII Wszechzwiązkowym Zjeździe Rad odstąpiono od tego zamierzenia. W efekcie w Konstytucji ZSRR z 1936 r. i Konstytucji

⁴ В. В. Старостенко, Свободомуслие и свобода совести в Беларуси: очерки истории, Могилев 2004, s. 165-166.

⁵ J. J a r c o, *Kalendarium Sacrum Russiae Millenium*, w: *Dar Polski Białorusinom, Rosjanom i Ukraincom na Tysiąclecie Chrztu Świętego*, red. K. Podlaski i in., Londyn 1989, s. 73.

⁶ С т а р о с т е н к о, Свободомуслие и свобода, s. 167.

⁷ І. П у ш к і н, Рэлігійнае пытанне ў жыцці нацыянальных меншасцей (20-я гады XX ст.), w: Старонкі гісторыі Магілёва (зборнік навуковых прац удзельнікаў навуковай канферэнцыі „Гісторыя Магілёва: мінулае і сучаснасць”), red. І. Пушкін, Магілёў 1998, s. 123; Z. S z y b i e k a, *Historia Białorusi*, Lublin 2002, s. 264.

⁸ R. D z w o n k o w s k i, *Kościół katolicki w ZSSR 1917-1939. Zarys historii*, Lublin 1997, s. 191.

BSRR z 1937 r. zniesiono też wcześniejsze ograniczenia dotyczące praw obywatelskich księży⁹. Paradoksalnie prawo w tym zakresie zostało zliberalizowane w okresie końcowej walki z Kościołem, gdy zdecydowana większość świątyń była już zamknięta, a na wolności pozostawała tylko niewielka grupa duchownych. Jednocześnie nie przerwało to fali represji wobec wierzących. Było to charakterystyczne działanie w polityce władz radzieckich, kreowanej przez J. Stalina, gdzie publiczne wystąpienia i zapisy prawne odbiegały niejednokrotnie od codziennej praktyki, a miały na celu wypaczenie charakteru rzeczywistości i nadanie systemowi, w odbiorze zewnętrznym, demokratycznego charakteru.

Należy także odnotować, iż od 1922 r. antykościelną linię partii komunistycznej i władzy radzieckiej realizowało pismo „Bezbożnik”. Rozwinięciem form walki z religią było utworzenie w czerwcu 1925 r. Związku Bezbożników ZSRR, przemianowanego w 1929 r. na Związek Wojujących Bezbożników. Już w 1926 r. struktury tej organizacji funkcjonowały na terenie Białorusi. W wyniku różnych form nacisku i agitacji stała się ona stopniowo masowym ugrupowaniem¹⁰. Początkową dewizą tej organizacji było: „Przez bezbożnictwo – do leninizmu”. Po trzech latach głosili już wprost hasło: „Walka przeciw religii – walką za socjalizm”. Wydawali oni liczne pisma propagandowe, nie tylko po rosyjsku, ale także w innych językach narodów żyjących w granicach ZSRR. Oprócz wspomnianego już „Bezbożnika”, który drukowany był w nakładzie pół miliona egzemplarzy, publikowano m.in. następujące tytuły: „Antyreligijność”, „Młody bezbożnik”, „Wiejski bezbożnik”, „Wojowniczy ateizm”. W 1932 r. organizacja ta przyjęła plan „bezbożnej pięciolatki”, w wyniku której zamierzano do 1937 r. całkowicie wykorzenić religię w ZSRR¹¹. Było to jednak tylko uzupełnienie właściwej kampanii prowadzonej przez służby specjalne i organy administracji, opartej na przymusie i terrorze oraz fizycznej likwidacji osób aktywnie uczestniczących w życiu religijnym.

O skali działań wymierzonych w Kościół najlepiej świadczy fakt zniszczenia jego instytucjonalnych form do roku 1938. Przykładowo – na początku lat dwudziestych na terenie ZSRR funkcjonowało 620 świątyń parafialnych oraz zbliżona liczba filialnych, jak też kaplic. W wyniku surowych represji, w połowie 1938 r. w całym kraju pozostały tylko czynne dwa kościoły, nazywane francuskimi, w Moskwie i Leningradzie. Pracowali w nich duchowni z zagranicy – o. Leopold Braun i o. Michel Florent. Z założenia zaś miały one służyć

⁹ Старостенко, Свободомуслие и свобода, s. 174-175.

¹⁰ Јагсо, *Kalendarium Sacrum*, s. 75.

¹¹ Старостенко, Свободомуслие и свобода, s. 174-175.

obcokrajowcom. Miejscowi duchowni zostali wymordowani, przebywali w więzieniach i na zesłaniu lub zostali zmuszeni do opuszczenia ZSRR. Jak wynika z szacunków ks. R. Dzwonkowskiego, ogółem represjom poddanych zostało 469 księży. Z tej liczby 267 zostało zgładzonych lub zmarło w wyniku rozmaitych działań organów bezpieczeństwa. Ostatnim biskupem, który funkcjonował w ZSRR, był potajemnie wyświęcony w 1926 r., obywatel francuski, ks. Pie-Éugène Neveu, administrator apostolski w Moskwie. Jednakże 31 czerwca 1936 r. wyjechał on do Francji. Dalsze represje spowodowały zaprzestanie oficjalnej misji Kościoła katolickiego¹². Niemniej nie przerwano życia religijnego, które w ograniczonym zakresie prowadzone było w warunkach konspiracyjnych. Istotną zmianę wywołało rozpoczęcie II wojny światowej, włączenie do ZSRR ziem z dobrze zorganizowanymi strukturami kościelnymi oraz zmiana polityki władz w okresie powojennym tolerująca niewielki zakres funkcjonowania życia religijnego na wybranych obszarach i dla niewielkiej grupy osób. Dramatyczny dla Kościoła okres został zakończony w wyniku zainicjowanej przez Michaiła Gorbaczowa polityki *perestrojki* (przebudowy) i *glasnosti* (jawności) na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Wkrótce po tym rozpadł się również Związek Radziecki, a poszczególne państwa powstałe na bazie republik związkowych regulowały życie religijne w warunkach swobody z uwzględnieniem miejscowej specyfiki.

Kościół katolicki był czwartym co do liczby wiernych wyznaniem w ZSRR i liczył ok. 1,6 mln osób. Jak szacuje ks. R. Dzwonkowski, aż 75-80% jego wiernych było narodowości polskiej. Według tego wybitnego badacza stanowiło to także jedną z przyczyn dążenia do całkowitej eliminacji wyznania katolickiego¹³. Do najważniejszych ośrodków administracyjnych Kościoła należał Mohylew, znajdujący się aktualnie na terenie wschodniej Białorusi. Biskupstwo to zostało początkowo powołane w sposób niekanoniczny, ukazem carycy Katarzyny II, 12 maja 1774 r. Podobnie rzecz miała się z erygowaniem arcybiskupstwa 26 stycznia 1782 r. Papież Pius VI powołał arcybiskupstwo mohylewskie, dla katolików w Rosji, dopiero 15 kwietnia 1783 r. Archidiecezja ta obejmowała gubernię witebską, mohylewską, kijowską i wszystkie pozostałe gubernie znajdujące się na wschód od nich¹⁴. W 1914 r. miasto stanowiło ważny ośrodek

¹² R. D z w o n k o w s k i, *Represje wobec duchowieństwa katolickiego w ZSRR 1918-1939*, w: *Skazani jako „szpiegzy Watykanu”. Z historii Kościoła katolickiego w ZSRR 1917-1956*, red. R. Dzwonkowski, Ząbki 1998, s. 19-20, 44.

¹³ Tamże, s. 18.

¹⁴ A. C h o d k i e w i c z, *Organizacja Kościołów chrześcijańskich na ziemiach Ukrainy i Białorusi (1772-1945)*, „Chrześcijanin w Świecie”, sierpień-wrzesień 1988, s. 140-141.

katolicyzmu, a w jego granicach było 6 kościołów¹⁵. Niemniej pomimo to, że katolicy zaliczani byli do miejscowej elity, ich proporcjonalna liczebność nie była wielka, jak się ocenia, z wszystkich ziem białoruskich wyznanie to miało tutaj najmniejsze wpływy¹⁶. Jak już zaznaczono, podobnie jak na pozostałej części Imperium Rosyjskiego, na którego terenie po rewolucji październikowej wprowadzono władzę bolszewików, tak i w Mohylewie zaszły istotne zmiany zarówno w położeniu Kościoła katolickiego, jak i ludności polskiej, która stanowiła większość wiernych¹⁷.

Polityka władz radzieckich wobec religii w sposób niezwykle bezwzględny ujawniona została w Mohylewie już w 1918 r. Wtedy to 2 marca z rozkazu komisarzy ludowych – Aronowa, Goldberga i Goldmana aresztowano ks. Eugeniusza Świętopełk-Mirskiego, miejscowego dziekana. Oskarżono go m.in. o działalność kontrrewolucyjną i pomoc wojskom polskim. W końcu marca został skazany przez trybunał rewolucyjny na karę śmierci. Wzburzyło to miejscową społeczność, która zaprotestowała przeciwko temu i zażądała uwolnienia duchownego. Bolszewicy w odpowiedzi zaczęli strzelać do tłumu, zabijając kilka osób. Władze nie zezwoliły także, mimo petycji mieszkańców, na religijny pogrzeb ks. E. Świętopełk-Mirskiego, którego zgładziły wcześniej w okrutny sposób. Dopiero na skutek starań komisarza ds. polskich Trzewiczka i woźnego Truchela uzyskano zgodę na „uprzągnięcie ciała” bez jakichkolwiek uroczystości pogrzebowych. Po zajęciu miasta przez armię polską pod dowództwem gen. Józefa Dowbór-Muśnickiego ciało ekshumowano, a w pogrzebie uczestniczyło kilka tysięcy mieszkańców Mohylewa, co było również swoistą manifestacją polskości¹⁸. Społeczność katolicka w mieście szacowana była wówczas na ok. 5550 osób¹⁹.

¹⁵ <http://dompolski.can.com/mohylew.htm>; zob. też: *Archidiecezja Mohylovska*, Warszawa 1913; А. И. Г а н ч а р, Положение римско-католического костела в моголевской губернии (посл. треть XIX в.), w: Шляхі Магілёўскай гісторыі. Зборнік навуковых прац, red. І. А. Пушкін, В. В. Юдзін, Магілёў 2005, s. 178-183; В. В. Т а б у н о в, Позиция „Моголевских Епархиальных Ведомостей” по отношению к католическому населению Моголевской губернии в конце XIX – начале XX вв., w: тамże, s. 197-202.

¹⁶ Ю. Б а ч ы ш ч а, З жыцця каталікоў магілёўскай губерні ў пачатку XX ст., w: Гісторыя Магілёва: мінулае і сучаснасць. Зборнік навуковых прац удзельнікаў Трэцяй Міжнароднай навуковай канферэнцыі „Гісторыя Магілёва: мінулае і сучаснасць”, частка I, red. І. А. Пушкін, В. В. Юдзін, Магілёў 2003, s. 251-252.

¹⁷ Na temat położenia ludności polskiej szerzej zob.: А. Б о б р ы к, Поляки в моголевщине. Очерк проблематики, w: Шляхі Магілёўскай гісторыі, s. 222-226.

¹⁸ R. D z w o n k o w s k i, *Losy duchowieństwa katolickiego w ZSSR 1917-1939. Martyrologium*, Lublin 1998, s. 476-477.

¹⁹ Тамże, s. 161.

Obecność wojsk polskich nie trwała długo i wkrótce na tych terenach została utrwalona władza radziecka. Pomimo swego wyraźnego antyreligijnego charakteru początkowo pozostawiła ona wszystkie czynne kościoły, ich likwidację planując w pewnej perspektywie czasowej. Swobodę praktyk religijnych zagwarantował m.in. układ pokojowy polsko-radziecki podpisany w Rydze 18 marca 1921 r. Na mocy tego dokumentu pewna liczba Polaków opuściła też dawne Imperium Rosyjskie, w tym Mohylew, i osiedliła się w odrodzonej Rzeczypospolitej. Byli to ludzie często bardziej zamożni i lepiej wykształceni. Repatriacja ta osłabiła w jakimś stopniu zaplecze społeczne Kościoła. Należy zauważyć też, iż wraz z ludnością cywilną, głównie pod wpływem represji, wyjeżdżali także duchowni. W wyniku wymiany więźniów z Rosji bolszewickiej przybyło do Polski chociażby 50 księży. Pierwszym aresztowanym w tym kraju biskupem był abp Edward Ropp, metropolita mohylewski, zatrzymany w Petersburgu przez funkcjonariuszy CZEKA 19 kwietnia 1919 r. W wyniku protestu wiernych organizowanego na masową skalę oraz mediacji międzynarodowych, został zwolniony i 22 listopada 1919 r. przybył do Polski. Tutaj zorganizował działający w latach 1921-1931 Sekretariat Arcybiskupstwa Mohylewskiego i dwie instancje sądów biskupich. Wydawane było też pismo „Elenchus cleri et ecclesiarum mohyloviensis in Russiam”, a następnie „Komunikat Urzędowy Sekretariatu Arcybiskupa Metropolity Mohylewskiego”. Na wikariusza generalnego powołał on ks. Antoniego Około-Kułaka, który opuścił Mohylew z powodu zagrożenia rozstrzelaniem przez bolszewików za współpracę z wojskami polskimi²⁰.

Wraz z umacnianiem się władzy radzieckiej zwiększała się presja na ludzi wierzących i dążono do likwidacji Kościoła jako instytucji. Temu celowi miał też służyć pokazowy proces abp. Jana Cieplaka, wikariusza generalnego archidiecezji mohylewskiej, rezydującego w Petersburgu. Został on po wcześniejszych represjach aresztowany 10 marca 1923 r. wraz z grupą 14 księży. W wyniku propagandowego procesu, który miał miejsce 21-25 marca tegoż roku, wraz z ks. Romualdem Konstantym Budkiewiczem, kanonikiem honorowym kapituły mohylewskiej, skazano go na śmierć m.in. za organizację kontrrewolucyjnej organizacji katolickiej. Na skutek presji międzynarodowej opinii publicznej, abp. J. Cieplakowi zamieniono wyrok na 10 lat więzienia i po roku wydalono za granice ZSRR. Na ks. R. K. Budkiewiczzu karę śmierci

²⁰ D z w o n k o w s k i, *Represje wobec duchowieństwa*, s. 36; t e n ż e, *Losy duchowieństwa*, s. 379, 410-411.

wykonano niezwłocznie²¹. Miało to zapewne na celu zastraszenie ludzi wierzących, osłabienie struktur administracyjnych oraz skompromitowanie duchowieństwa w oczach opinii publicznej.

W chwili powołania okręgu mohylewskiego (w 1938 r. przekształconego w obwód) jako jednostki administracji państwowej, 10 lipca 1924 r., według oficjalnych danych na jego obszarze było 12 671 wierzących. Byli oni parafianami 10 kościołów, w tym 2 w Mohylewie (katedralny i farny). Oprócz działalności organów bezpieczeństwa i administracyjnych ograniczeń, przeciwko Kościołowi skierowano również aktywność polskiego biura okręgowych struktur KP(b)B. Rozpowszechniano literaturę antyreligijną w języku polskim, organizowano spotkania i wykłady o treści ateistycznej. Jednocześnie zakazano wydawania literatury religijnej i katechizacji dzieci²². By zmniejszyć wytrzymałość i hart ducha polskich katolików, postanowiono przeprowadzić kampanię dyskredytacji duchowieństwa. Zgodnie z wytycznymi centralnych władz partii komunistycznej ze stycznia 1925 r. należało wykazywać m.in. szpiegowską działalność kleru na rzecz polskich służb wojskowych. Inną z koncepcji było także stworzenie narodowego Kościoła białoruskiego, niezależnego od Rzymu²³.

W celu realizacji tych planów zaczęto wywierać m.in. presję na ks. Józefa Biełohołowego, który został proboszczem parafii katedralnej w Mohylewie po męczeńskiej śmierci ks. E. Świętopełk-Mirskiego. Był on wielokrotnie zatrzymywany przez organy bezpieczeństwa, a w 1921 r. został skazany na 5 lat więzienia za szpiegostwo na rzecz Polski. Po uwolnieniu go przed terminem i zezwoleniu na pracę w Mohylewie, według różnych źródeł, władze proponowały mu stworzenie „niezależnej” białoruskiej hierarchii kościelnej. Po odmowie, 26 sierpnia 1926 r., został ponownie aresztowany i skazany na 5 lat za działalność kontrrewolucyjną i wywiadowczą na rzecz Watykanu, Polski i Francji. Następnie prawdopodobnie zastrzelono go w 1928 r. na Łubiance, podczas rzekomej próby ucieczki²⁴.

²¹ С h o d k i e w i c z, *Organizacja kościołów*, s. 144; У. І. Н а в і ц к і, Змена канфесіянальнай палітыкі дзяржавы ў 20 – 30-я гг. ст., w: *Канфесіі на Беларусі (канец XVIII – XX ст.)*, red. У. І. Навіцкі, Мінск 1998, s. 183-184; D z w o n k o w s k i, *Losy duchowieństwa*, s. 175-178, 196-197.

²² Ю. В. П р о ч а к о в, Римско-католическая церковь на территории бывшего Могилевского округа (1920-90 гг.), w: *Старонкі гісторыі Магілёва*, s. 200-201.

²³ П у ш к і н, Рэлігійнае пытанне, s. 124.

²⁴ D z w o n k o w s k i, *Losy duchowieństwa*, s. 161-162; З. В. А н т а н о в і ч, Лёсы каталіцкіх ксяндзоў Мвгилёўшчыны (1917-1939 гг.), w: *Шляхі Магілёўскай гісторыі*, s. 258.

Represje dotknęły także wielu innych księży niosących posługę w Mohylewie. Najwyższą cenę życia, za przywiązanie do Kościoła, zapłaciło co najmniej kilku duchownych. Ks. Leonard Gaszyński został aresztowany w 1921 r. za szpiegostwo na rzecz Polski, następnie zwolniony, pracował w obwodzie charkowskim, aresztowany i rozstrzelany w 1937 r. Ks. Antoni Jarmołowicz, kilkakrotnie aresztowany m.in. w 1921 r. Mohylewie, później niósł posługę w innych częściach ZSRR. Rozstrzelany w 1937 r. Ks. Paweł Karpowicz po odbyciu kary zesłania na początku lat trzydziestych, osiadł na wsi pod Mohylewem, pełniąc funkcję wikariusza generalnego administratora apostolskiego w Mohylewie. W nieznanych bliżej okolicznościach został aresztowany i przypadł bez wieści. Ks. Witold Paszkiewicz w 1927 r. rozpoczął pracę w Mohylewie, gdzie został powołany na funkcję wikariusza generalnego. Kilkakrotnie aresztowany. Władze zarzucały mu działalność antyradziecką i tworzenie tajnych kółek religijnych. W 1930 r. skazany na 10 lat. Wymieniony w 1933 r., osiadł na Łotwie, gdzie 1 lipca 1941 r. został zabity przez żołnierzy radzieckich²⁵.

Charakterystyczne, że pomimo presji i wielorakich form oddziaływania, propaganda antyreligijna w środowisku katolickim i szerzej – w polskim miała niewielki wpływ; nawet w oficjalnych instytucjach, które z założenia powinny realizować, w tych warunkach systemowych, politykę władzy. Przykładowo – w roku szkolnym 1925/26 w Mohylewie była szkoła polska z 229 uczniami, a na terenie okręgu jeszcze 14 i jedna białoruska, w której polski wykładano jako przedmiot. Łącznie kształciło się w nich ok. 1000 dzieci. Podczas kontroli zwracano uwagę na niski poziom aktywności organizacji pionierskiej i zbyt mały proporcjonalny udział pionierów wśród społeczności szkolnej²⁶. W 1927 r. władze z rzekomej inicjatywy ludu pracującego rozpoczęły akcję zbierania środków na czołg im. Feliksa Dzierżyńskiego. W ciągu kilku miesięcy zgromadzono niewielką sumę w kwocie 1500 rubli. Bardzo często ludzie przekazywali tylko po kilka kopiejek. Po 1 rublu ofiarowało także 4 księży z różnych rejonów republiki, co organy kierownicze partii komunistycznej oceniły jako prowokację²⁷. Jednocześnie znaczący zasięg miały przyparafialne środowiska katolików zgromadzonych w różnego rodzaju kółkach, bractwach i stowarzyszeniach, mających przeważnie ze względu na warunki systemowe charakter niejawni, np. kółka różańcowe czy też tercjarze. W swojej działalności nie byli ukierunkowani na przeciwdziałanie władzy

²⁵ D z o n k o w s k i, *Losy duchowieństwa*, s. 238-239, 263, 283, 385-386.

²⁶ I. P u s z k i n, *Polskie instytucje kulturalno-oświatowe na Mohylewzczyźnie (1925-1927 r.)*, „Lithuania” 1995, nr 3, s. 71-72.

²⁷ П у ш к и н, Рэлігійнае пытанне, s. 131.

radzieckiej, lecz dbali o poziom moralny środowiska i zachowanie tożsamości narodowej, co oczywiście nie podobało się władzy. Przyczyną tego nie były tylko uwarunkowania ideologiczne, ale również fakt, iż bolszewicy niedopuszczali jakiegokolwiek formy organizacyjnej, która nie pozostawałaby pod kontrolą partii komunistycznej²⁸.

W Mohylewskim Okręgowym Komitecie Kościoł był oceniany jako instytucja potrafiąca umiejętnie funkcjonować w warunkach ograniczeń administracyjnych. Urzędnicy dostrzegali zarówno religijność duchowieństwa, jego wykształcenie i zaangażowanie w dzieło misji ewangelizacyjnej²⁹. Nie oznaczało to bynajmniej docenienia, a odbierane było jako zarzut. Stąd zmieniano także metody oddziaływania. Coraz większą wagę przywiązywano nie do przekonywania i agitacji, ale do zakazów administracyjnych i presji organów bezpieczeństwa. Przykładowo – w 1926 r. planowano przeciwstawienie tradycyjnej procesji ulicami miasta w dzień św. Antoniego antyreligijnej propagandy. W efekcie podjęto jednak decyzję o zakazie publicznego obchodzenia tego święta³⁰.

Władze często podkreślały „fanatyczną religijność” Polaków, co jednocześnie miało ich odróżniać od Białorusinów. Zwracano uwagę, iż ogromny wpływ na taką postawę mieli księża. Duchowni wypowiadali się także za zgodą i solidarnością wśród tej narodowości. Głosili hasło: „Wszyscy Polacy są katolikami, a wszyscy katolicy są równi”. Według oficjalnych źródeł mieli zbierać także podpisy w okręgu mohylewskim pod petycją postulującą, iż Białoruś nie powinna być radziecka, lecz polska³¹. To ostatnie stwierdzenie wydaje się jednak mocno wątpliwe. Duchowieństwo katolickie unikało bowiem angażowania się w działania skierowane przeciwko władzy radzieckiej, cały wysiłek wkładając w starania o zachowanie możliwości praktyk religijnych w warunkach wyjątkowo niesprzyjających funkcjonowaniu jakiegokolwiek wyznania. Polityka władz ukierunkowana była na całkowitą likwidację życia religijnego. Działania takie natychmiast zostałyby potraktowane jako pretekst do represji. Tym bardziej że tego typu postulaty mogłyby być kwalifikowane jako antyradziecka propaganda, co było czynem karalnym.

²⁸ І. А. П у ш к і н, Религиозные организации польского населения Восточной Беларуси (беларуска-русское пограничье), w: *Kultura pogranicza – pogranicze kultur. Культура пограничья – пограничье культур*, red. A. Bobryk, Siedlce–Pułtusk 2005, s. 169-170.

²⁹ П р о ч а к о в, Римско-католическая, s. 201.

³⁰ Тамże.

³¹ І. П у ш к і н, Нацыянальныя меншасці БССР у грамадска – палітычным і культурным жыцці 20-я гады ХХ ст., Магілёў 2004, s. 119.

Niejako ostatnią próbą zachowania struktur administracyjnych Kościoła i umożliwienia normalnego funkcjonowania życia religijnego była tajna misja, bp. Michaela d'Herbigny, wysłannika papieża Piusa XI. Między innymi 10 maja 1926 r. konsekrował on na biskupa ks. Bolesława Slonskasa, jednocześnie powierzając mu obowiązki Wizytatora Apostolskiego Diecezji Mohylewskiej i Mińskiej na Białorusi z siedzibą w Mohylewie. Od 14 września podjął on też posługę w tym mieście. Niemniej fakt przyjęcia sakry biskupiej ujawnił dopiero 14 listopada. Jego konsekracja spowodowała nieprzychylną reakcję władz i szczególny nadzór organów bezpieczeństwa. Został on też niebawem, 17 września 1927 r., aresztowany w Mohylewie. Oskarżono go o szpiegostwo na rzecz Polski. Liczne grupy wiernych występowały z petycjami o jego uwolnienie, co jednak nie spowodowało żadnej reakcji, było natomiast niewątpliwie aktem poważnej odwagi³². Podczas jednego z przesłuchań śledczy K. Rybkin zwrócił się do biskupa: „My Kościół katolicki prześladowujemy i będziemy prześladować do pełnego zniszczenia. Tylko Kościół katolicki zawsze buduje państwo w państwie i my do tego nie możemy dopuścić, ale my nie będziemy robić pomyłek jak francuscy rewolucjoniści, którzy prześladowali duchownych jako takich, robiąc z nich męczenników, my z was męczenników robić nie będziemy, my w was zawsze znajdziemy przewinienia wobec państwa”³³. Stwierdzenie to doskonale obrazuje politykę władzy i organów represji, które duchowieństwo oskarżały nie o niesienie posługi duszpasterskiej, ale o szpiegostwo, działalność kontrrewolucyjną czy inne rzekome przestępstwa. Po odbyciu trzyletniego wyroku bp B. Slonskas powrócił do Mohylewa 1 listopada 1930 r. Po tygodniu ponownie go aresztowano i zesłano na trzy lata na Syberię. 22 stycznia 1933 r. został wymieniony za działacza komunistycznego i przekazany Łotwie³⁴.

Pomimo aktywnej antyreligijnej polityki władz Kościół katolicki dość silnie oddziaływał na postawy ludności, a zwłaszcza Polaków. Stąd też decyzja Komitetu Centralnego KP(b) z 1929 r., w której stwierdzano: „Bojowym zadaniem całej radzieckiej społeczności powinno stać się oderwanie ludności od Kościoła”³⁵. W swoisty sposób uwydatniało się to podczas rozpoczętego procesu intensywnej kolektywizacji (1930). Biuro Polskie Okręgu Mohylewskiego odnotowywało fakt niechęci polskich chłopów do wstępowa-

³² D z w o n k o w s k i, *Losy duchowieństwa*, s. 440-441.

³³ Л. Г а р о ш к а, Старонкі з крыжовае дарогі каталіцкай царквы на Беларусі, „Божым шляхам” 1953, nr 56-58, cyt. za: А н т а н о в і ч, Лёсы каталіцкіх, s. 257.

³⁴ D z w o n k o w s k i, *Losy duchowieństwa*, s. 441-442.

³⁵ П р о ч а к о в, Римско-католическая, s. 201.

nia do kołchozów. Było to tym bardziej charakterystyczne, że na obszarach, gdzie funkcjonowały polskie rady, poziom kolektywizacji występował na szczególnie niskim poziomie. Jak raportowali przedstawiciele organów władzy radzieckiej, proces ten napotkał sprzeciw m.in. ze strony duchowieństwa. Kolektywizacja miała prowadzić do wystąpienia „szeregu przypadków klerykalizmu i szowinizmu wśród pracujących chłopów – Polaków”³⁶. Dało to okazję władzy do zmiany struktury narodowościowej niektórych obszarów, gdyż w wielu przypadkach ludność polska była zaliczana do kategorii „kułaków” i wysiedlana poza granice Białorusi. Już w 1929 r. z Mohylewzczyzny wywieziono 5 wielkich grup ludności³⁷. Poprzez to uzyskiwano podwójny efekt – nie tylko pozbawiano ludzi własności i tworzone nową kategorię ludności wiejskiej, uzależnionej od struktur władzy, ale również podrywano bazę socjalną Kościoła³⁸.

Wraz z kolektywizacją rozpoczęła się intensywne antyreligijna kampania mająca na celu wyeliminowanie religii z życia publicznego. Jedną z metod było zamykanie świątyń. Należy nadmienić, że funkcjonować mogły tylko te parafie, o których rejestrację wystąpiło 20 osób świeckich mających swój dom modlitwy. Na dzień 1 stycznia 1930 r. w Republice Białoruskiej funkcjonowało jeszcze 1756 religijnych, jak oficjalnie określano, stowarzyszeń. Wśród nich było 1013 prawosławnych, 547 żydowskich, 111 katolickich i inne. W ciągu roku 1000 z nich zlikwidowano³⁹. Na terenie Mohylewzczyzny zostały wtedy przejęte, sprofanowane i przeznaczone do celów pozareligijnych kościoły w następujących miejscowościach: Swietilowiczi (szkoła), Żurawiczi (magazyn), Faszcziewka (garaż kołchozowy, w latach sześćdziesiątych budynek został całkowicie zlikwidowany), Starosiele (zniszczony materiałami wybuchowymi), Szkłow (kinoteatr), Bychow (zniszczony materiałami wybuchowymi), Radomla (rozebrany), Czausy (zniszczony materiałami wybuchowymi)⁴⁰.

³⁶ Там же, s. 202.

³⁷ І. П. у ш к і н, Палітыка дзяржаўнага кіраўніцтва БССР у адносінах да нацыянальных меншасцяў у 20-я гады (на прыкладзе Магілёўшчыны), w: Проблемы истории и культуры Верхнего Поднепровья. Международная научно-практическая конференция 25-26 октября 2001 г. Тезисы докладов, ред. Я. Г. Риер і inni, Могилев 2001, s. 62.

³⁸ П р о ч а к о в, Римско-католическая, s. 203.

³⁹ Т. А. Н і к і ц і н а, Адносіны ўлады да Царквы у 1918-1939 гг. (на матэрыялах Мазыршчыны), w: Романовские чтения, ред. О. В. Дьяченко, Могилев 2005, s. 380.

⁴⁰ П р о ч а к о в, Римско-католическая, s. 203.

W tym czasie dopuszczono możliwość funkcjonowania tylko jednego kościoła w Mohylewie – katedralnego pw. św. Stanisława⁴¹. Jego ostatnim proboszczem był ks. Piotr Awgło. Po kilkakrotnym pobycie w więzieniu i oskarżeniach o działalność kontrrewolucyjną i szpiegostwo na rzecz Polski przybył on do Mohylewa. Był cały czas poddawany nieustannej inwigilacji i naciskom ze strony GPU. Funkcjonariusze organów bezpieczeństwa 15 marca 1930 r., doprowadzając do stanu wycieńczenia psychicznego i fizycznego, zmusili go do podpisania oświadczenia, iż w ZSRR nie prześladowa się ludzi wierzących. Zostało to opublikowane w formie wywiadu w centralnej gazecie „Prawda” i lokalnej „Raboczij”. Po tym przekazał władzom kościelnym oświadczenie, iż podpis pod wspomnianym dokumentem złożył pod przymusem, czego żałuje, i w związku z tym prosił o zwolnienie z funkcji wikariusza generalnego w Mohylewie. Nie zostało to jednak zaakceptowane. Jednocześnie nie przzerwano także presji GPU na duchownego. W związku z jego stanem zdrowia, utrudniającym poruszanie się, przesłuchiowano go niemal co tydzień w jego mieszkaniu. Presja była tak daleko idąca, że GPU zwróciło się do niego, by popełnił samobójstwo w celu zaoszczędzenia organom pracy. Gdy tego nie uczynił, 13 czerwca 1937 r. został aresztowany i oskarżony m.in. o szpiegostwo na rzecz Polski i Watykanu oraz dowodzenie na terenie Mohylewa oddziałem Polskiej Organizacji Wojskowej. Został skazany na śmierć i stracony 27 sierpnia 1937 r.⁴² Represje prowadziły do zmniejszania się liczby wiernych. W 1923 r. w Mohylewie pracował tylko jeden duchowny, a w dwóch parafiach było łącznie 3 tys. osób⁴³. W następnych latach liczba wiernych dalej ulegała ograniczaniu. Po aresztowaniu ks. Piotra Awgło zamknięto świątynię, a wyrazem braku szacunku do wiary było przeniesienie komunikantów do muzeum⁴⁴. Wierni w tej sytuacji zostali pozbawieni możliwości uczestnictwa w praktykach, a władze odnotowały realizację planu „bezbożnej pięciolatki”.

Po wybuchu wojny radziecko-niemieckiej (22 czerwca 1941) na terenach zajmowanych przez wojska III Rzeszy z inicjatywy wierzących, przy cichym

⁴¹ Szerzej na temat kościoła pw. św. Stanisława w: А. А л я к с е е ъ, А. Л у к а ш э в и ч, Спадчына Беларусі. Heritage of Belarus, Мінск 2004, s. 238-243.

⁴² D z w o n k o w s k i, *Losy duchowieństwa*, s. 145-146; t e n ż e, *Kościół katolicki*, s. 411; t e n ż e, *Z historii Kościoła katolickiego w ZSRS 1917-1991. Pogadanki w Radiu Watykańskim*, Ząbki 2005, s. 105, 121.

⁴³ M. I w a n o w, Z. J. W i n n i c k i, *Katolicy na terenie byłego ZSRR: kontrowersje wobec liczebności – szacunki bieżące i potencjalne*, w: *Odrodzenie Kościoła katolickiego w byłym ZSRR. Studia historyczno-demograficzne*, red. E. Walewander, Lublin 1993, s. 178.

⁴⁴ D z w o n k o w s k i, *Kościół katolicki*, s. 258, 408.

przyzwoleniu Niemców, otwierane były wcześniej zamknięte świątynie. W Mohylewie i okręgu jednak przywrócono do funkcji sakralnej tylko kościół św. Stanisława. Miało to być skutkiem braku miejscowych księży, a dowództwo niemieckie nie wyrażało zgody na przybycie duchowieństwa z przedwojennych ziem polskich, traktując ich jako element niepewny⁴⁵. Nieznane są bliżej wiarygodne informacje o księżach, którzy nieśliby posługę w tym czasie w Mohylewie. Prawdopodobnie sytuacja w tym zakresie była nieustabilizowana. Niewykluczone, iż obrzędy mogli sprawować kapelani wojskowi czasowo przebywający na tym terenie. Badacze białoruscy (J. W. Proczakow, N. Praczkowa) twierdzą, iż w tym czasie i bezpośrednio po wojnie posługę duszpasterską niósł na tym obszarze, czasowo nawet będąc proboszczem, ks. Mieczysław Małynicz-Malecki. Jest to o tyle prawdą, że był on duszpasterzem wędrownym, który obsługiwał dość szeroki obszar wschodniej Białorusi, w tym Mohylew, ale było to w latach 1944-1946⁴⁶ i odbywało się bez dopełnienia formalności wymaganych przez prawodawstwo ZSRR.

Udokumentowany jest natomiast fakt pracy w Mohylewie od września 1944 do maja 1945 r. ks. Bolesława Sperskiego, który został tam wydelegowany na prośbę wierzących przez arcybiskupa wileńskiego Romualda Jałbrzykowskiego. Doprowadził on do otwarcia kilku innych świątyń w obwodzie oraz sprowadzał z Wilna niezbędne wyposażenie liturgiczne. W tym czasie przewodniczącym „dwadcatki” (komitetu kościelnego) był Łyskowski. W 1947 r. ks. B. Sperski został skazany na 5 lat łagrów, a jednym z zarzutów była właśnie wcześniejsza praca duszpasterska w Mohylewie⁴⁷. W czasie funkcjonowania kościoła na mszę niedzielą miało się gromadzić do 1000 ludzi, w święta do 2000, a w ciągu roku udzielano ok. 100 chrztów. Parafia do 1947 r. płaciła podatki i ubezpieczenie za budynek kościoła. Niemniej w sierpniu tegoż roku władze odebrały katolikom świątynię i przekazały obiekt do dyspozycji archiwum⁴⁸. Poprzez to w Mohylewie życie religijne katolików straciło formy instytucjonalne i zostało ponownie zepchnięte do podziemia. Nie oznaczało to zniszczenia wiary, ale radykalne ograniczenie praktyk i liczby osób w nich uczestniczących.

⁴⁵ П р о ч а к о в, Римско-католическая, s. 203.

⁴⁶ D z w o n k o w s k i, *Z historii Kościoła*, s. 224-225.

⁴⁷ R. D z w o n k o w s k i, *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRS 1939-1988*, Lublin 2003, s. 546-547.

⁴⁸ Н. П р а ч а к о в а, Стан рымска-католицкага касцёла ў Магілёве ў пасляваенны час (40-60 гг.), w: Мінутая і сучасная гісторыя Магілёва (зборнік навуковых прац удзельнікаў Другой Міжнароднай навуковай канферэнцыі „Гісторыя Магілёва: мінулае і сучаснасць”, red. І. Пушкін, Магілёў 2001, s. 319.

W późniejszym czasie wielu katolików z Mohylewa przyjeżdżało do odległych kościołów w Wilnie i Niedźwiedzicy⁴⁹. Przykładowo – w 1954 r. komunie w kościołach wileńskich przyjęło co najmniej 200 osób. W tym też okresie kilkakrotnie wierni zwracali się do różnych instancji o zwrot budynku kościoła. Czasami były to wręcz masowe wystąpienia, gdyż jeden z listów podpisały aż 233 osoby. Pisma sygnowały m.in. Maria Waliczowska, Maria Jankowska, L. Sawicka. Władze odpowiadały na to dość pokrętnie, m.in. że jest to niepotrzebne, gdyż w poprzednich latach katolicy obywali się bez świątyni. Inną z form odmowy było np. to, że nie ma drugiego tak dobrego i dużego budynku, gdzie można przechowywać ważne dokumenty, lub wykazywano „troskę”, iż wiernych nie będzie stać na zwrot kosztów przebudowy i utrzymania obiektu. Odmowę natomiast rejestracji parafii uzasadniano brakiem wolnych pomieszczeń w mieście⁵⁰.

Od początku lat pięćdziesiątych katolicy zbierali się na modlitwę przy grobach na tzw. polskim cmentarzu. Czasami były to bardzo liczne zgromadzenia. Na przykład w 1954 r. na św. Antoniego przybyło 1000 osób. Rok później na Boże Ciało ok. 300, a na św. Antoniego 2000. Modlitwom tym przewodziła Julia Daszkiewicz z rejonu szkłowskiego. Jednocześnie wielokrotnie zwracano się o zwrot kaplicy cmentarnej lub zezwolenie na czasowe odprawianie tam nabożeństw. Nie spotykało się to jednak z akceptacją. Aktywność wiernych była tak znacząca, iż wywoływała irytację władz, które określały to zachowanie jako „nachalstwo”⁵¹.

Wzrost aktywności katolików w dużej mierze był wynikiem nielegalnej pracy ks. Mieczysława Małynicza-Maleckiego z diecezji wileńskiej. Po wojnie otrzymał on 10 letni wyrok pozbawienia wolności. Wyszedł na wolność w 1954 r. i osiadł w Słucku. Jednocześnie zaczął z wielką ofiarnością docierać do środowisk katolickich znajdujących się za przedwojenną granicą polską, w tym w Mohylewie. Posługę duszpasterską niósł nielegalnie, za co był zatrzymywany na krótkie okresy. Proponowano mu też zgodę na sprawowanie funkcji kapłańskich, pod warunkiem jednak, że wyjedzie na dawne obszary II Rzeczypospolitej, na co on nie wyrażał zgody⁵².

⁴⁹ D z w o n k o w s k i, *Leksykon duchowieństwa*, s. 477.

⁵⁰ П р а ч а к о в а, Стан рымска-католицкага, s. 319-320.

⁵¹ П р о ч а к о в, Римско-католическая, s. 204; П р а ч а к о в а, Стан рымска-католицкага, s. 320-322.

⁵² *Za wschodnią granicą 1917-1993. O Polakach i Kościele w dawnym ZSRR z Romanem Dzwonkowskim SAC rozmawia Jan Pałyga SAC*, Warszawa 1993, s. 266-267.

W związku z tym, że ks. M. Małyniczowi-Maleckiemu władze utrudniały przyjazdy do Mohylewa, przez co chciały miejscowych katolików pozbawić opieki duszpasterskiej, zakupił on 22 września 1958 r. połowę domu u parafianki Julii Szczepanownej. Został w nim ustawiony ołtarz i nielegalnie sprawował tam dla wtajemniczonych liturgię. Władze wyrokiem sądu z 25 marca 1959 r. skonfiskowały dom, uzasadniając, iż duchowny nie mógł w sposób legalny wejść w jego posiadanie, gdyż nie posiadał tak dużych dochodów⁵³. W zamyśle władz była to próba uniemożliwienia pracy duszpasterskiej. Nie załamało to działań zmierzających do odrodzenia życia religijnego. W latach sześćdziesiątych ks. M. Małynicz-Malecki ponownie zakupił w Mohylewie dom dla ukrytego zgromadzenia sióstr od Aniołów. Odprawiał w nim też nabożeństwa dla wtajemniczonych wiernych. Ksiądz Mieczysław Małynicz-Malecki zmarł 31 marca 1969 r., a ukryty dom zakonny funkcjonował do końca istnienia ZSRR⁵⁴.

W latach siedemdziesiątych społeczność katolicka w Mohylewie, pozbawiona opieki duszpasterskiej, wyraźnie osłabiła swoją aktywność. Zimą spotykano się nadal w domach na modlitwie, a latem na cmentarzu. Cały czas także podejmowano starania o odzyskanie kaplicy, co spotykało się z negatywną reakcją władz⁵⁵. Dość specyficznymi odbywały się modlitwy na cmentarzu, gdyż wierni stawali przy grobach swoich bliskich, stolik, który znajdował się przy jednej z mogił, nakrywany był białym obrusem i stawiano na nim krzyż, świece oraz fotografię przedstawiającą duchownego odprawiającego mszę św. Czasami docierał kapłan z Litwy, wtedy na nabożeństwa gromadzono się w prywatnych domach⁵⁶. W okresie *perestrojki* już oficjalnie, co trzecią niedzielę, przyjeżdżał ks. Józef Aszkiełowicz z Ejszyszek na Litwie, który sprawował liturgię na jednym z grobowców⁵⁷. Wierni w 1989 r. odzyskali kaplicę cmentarną, a później katedrę. Pierwszym proboszczem został duchowny z Polski, obecny biskup witebski, ks. Władysław Blin. Dalszy rozwój życia religijnego zagwarantowała ustawa „O swobodzie sumienia i organizacjach religijnych” przyjęta w ZSRR w 1990 r. Był to niejako dokument kończący wojnę z Kościołem katolickim i innymi wyznaniem. Dał on podstawę wiernym do rozszerzania standardu praw i swobód, co wykorzystali

⁵³ П р а ч а к о в а, Стан рымска-каталицкага, s. 322.

⁵⁴ D z w o n k o w s k i, *Leksykon duchowieństwa*, s. 397-398.

⁵⁵ П р а ч а к о в а, Стан рымска-каталицкага, s. 323.

⁵⁶ E. Ł ę g o w s k a, *Praca duszpastersko-ekumeniczna w Mohylewie na Białorusi*, http://www.misjonarki-swietej-rodziny.org/zgromadzenie_mohylew.html

⁵⁷ *Za wschodnią granicą*, s. 233-234.

także katolicy z Mohylewa. Rok później Związek Radziecki przestał istnieć (26 grudnia 1991), a państwa powstałe z jego rozpadu przyjęły nowe uregulowania dotyczące życia religijnego, umożliwiające szeroki zakres aktywności wierzących.

W ZSRR walka z religią traktowana była jako priorytet. Dążono bowiem do ukształtowania zupełnie nowych, oderwanych od tradycji warunków społecznych. Nowy człowiek radziecki miał wypełniać polecenia i linię partii, wyznaczaną niejednokrotnie wbrew prawu naturalnemu. Według ocen wielu badaczy religia jest natomiast „siłą konserwującą istniejący stan rzeczy. Między innymi dlatego, że – czyniąc sprawą najważniejszą zbawienie po śmierci – sprzyja lekceważeniu spraw ziemskich, niezwiązanych z drogą do tego celu”⁵⁸. Można więc stwierdzić, że „wierzący szerzej rozumieją rzeczywistość. Nie zacieśniają się oni do «tego świata», lecz wierzą w istnienie siły wyższej, która jawi się im jako «tremendum i fascinatum», objawia im swoją wolę i wzywa do podporządkowania się jej. Na tym polega religia, tj. na poznaniu, uznaniu i podporządkowaniu się woli Bożej”⁵⁹. Bolszewicy doszli do wniosku, że bez zniszczenia religii nie będzie można skutecznie, na szeroką skalę wpływać na zmiany postaw ludności. Wiara jawiła im się jako siła, która nie tylko będzie utrudniała wprowadzanie rewolucyjnych przemian, ale również uniemożliwi pełne oddanie człowieka systemowi komunistycznemu. Stąd w masowej skali był prowadzony proces sterowanej sekularyzacji, dokonywano prób kształtowania nowych zasad w sferze etyki, usiłowano podrywać dogmaty wiary i niszczyć autorytet duchownych. Politykę wobec religii dobrze odzwierciedla opinia badacza białoruskiego, Igora Puszkina, który określa ją jako mającą charakter podwójnych standardów. Z jednej bowiem strony deklarowano swobodę sumienia, a z drugiej prowadzono działania zmierzające do całkowitego zlikwidowania Kościoła⁶⁰.

Przykład Mohylewa, miasta obecnie czterystatysięcznego, będącego ważnym ośrodkiem administracyjnym i przemysłowym, doskonale unaocznia zakres walki z Kościołem, jak również stosowane metody i techniki. Ukazuje również zmianę polityki władz, które cały czas dążąc do zniszczenia religii i Kościoła katolickiego, początkowo stosowały brutalny rewolucyjny terror, następnie wprowadzając znaczące ograniczenia, usiływały oddziaływać przez propagandę, licząc na przekonanie wierzących, później powrócono do metod bezwzględного terroru. Przemiany, które były następstwem wojny, spowodo-

⁵⁸ B. S z a c k a, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003, s. 437.

⁵⁹ W. P i o w a r s k i, *Socjologia religii*, Lublin 1996, s. 378.

⁶⁰ П у ш к и н, *Религиозные организации*, s. 169.

wały wdrożenie mniej drastycznych środków. W Mohylewie podjęto jednak próbę dezintegracji środowiska poprzez likwidację form instytucjonalnych. Zniszczono jakiegokolwiek formalne struktury, nie wyrażając zgody nawet na zorganizowanie parafii, pomimo licznych petycji wierzących. Wbrew zamiarowi władz nie doprowadziło to jednak do zamarcia życia religijnego katolików. Słuszna w tym miejscu jest uwaga ks. Władysława Piwowarskiego, mówiąca, że „brak związku z parafią niekoniecznie pociąga za sobą brak związku z Kościołem jako całością”⁶¹. Niewątpliwie jednak ten fakt utrudniał nie tylko praktyki, ale i docieranie do nowych osób z misją ewangelizacyjną. Wraz z liberalizacją polityki wyznaniowej w ZSRR odrodziły się też różne formy aktywności religijnej, zarówno w Mohylewie, jak i całym kraju. Z czasem odbudowana też została pełna struktura instytucjonalna, co zapewniło wierzącym możliwość wszechstronnego zaspokajania potrzeb duchowych⁶². Kilkudziesięcioletni okres polityki ateizacyjnej spowodował czasowe zmniejszenie praktyk, ale nie zanik religijności. Działania te jednak spowodowały wiele innych specyficznych zmian etno-konfesjonalnych, zarówno w strukturze lokalnych społeczności, jak i Kościele katolickim, który obecnie traci wyraźnie polski charakter.

THE ANTIRELIGIOUS POLICY OF THE SOVIET AUTHORITIES
TOWARDS THE CATHOLIC CHURCH AS INSTANCED BY MOHYLEW

S u m m a r y

The example of Mohylew in Belarus, at the moment a four hundred thousandth town, an important administrative and industrial town, shows clearly how the Soviet Union fought against the Church. The authorities changed their policy, all the time trying to destroy religion and the Catholic Church. Initially, they employed revolutionary brutal terror. Then they introduced many limitations and sought to act through propaganda (also in the Polish language), hoping to make the believers change their minds. Then again they resorted to methods of brutal terror. The war limited physical elimination of the clergy. There were attempts, however, to disintegrate the milieu by the destruction of institutional forms. All the formal structures were destroyed, and no permission was given to establish a parish, despite petitions sent by

⁶¹ P i w o w a r s k i, *Socjologia religii*, s. 121.

⁶² Nastąpiło to jednak już w zupełnie nowych warunkach systemowych, stworzonych w niepodległej Republice Białoruskiej, po zakończeniu analizowanego w tym miejscu przedziału czasowego.

the believers. Contrary to the intentions of the authorities, the religious life of the Catholic did not die down. Undoubtedly, religious practices were more difficult, and it was difficult to reach new people with evangelisation. Together with the liberalisation of the religious policy in the Soviet Union, various forms of religious activity were brought to life, both in Mohylew and in the whole country. With time the complete institutional structure was rebuilt, thereby the faithful could satisfy their spiritual needs. A several dozen year period of the policy of atheizing caused a temporal decrease of practices, but religiousness did not disappear. Those steps, however, caused many specific ethno-confessional changes, both in the structure of the local communities and in the Catholic Church. The latter is now losing its distinctly Polish character.

Translated by Jan Kłós